

# **I Peatükk**

## 1. 1. ANDRAGOOGIKA KUI TEADUS

### 1.1.1. Andragoogika kui kasvatusteadus.

Andragoogikal on mitu käsitlusaspekti. Need on teadus, tegevusõpetus, õppeaine, kogemus, psühholoogia rakendusala, juhtimise aspekt, koolituse teoreetiline alus jne.

Andragoogika kui teaduslik distsipliin kuulub kasvatusteaduste hulka.

Kasvatusteaduste süsteem on keeruline ja mitmepalgeline. Kasvatusteaduste hulka kuuluvad pedagoogika, haridusfilosoofia, haridusteooria, hariduspoliitika teoreetilised alused, kasvatusfilosoofia, kasvatusteooria, didaktika, hariduseetika, hariduse ajalugu, hariduskorraldus, koolikorraldus, koolijuhtimise teooria, pedagoogiline psühholoogia, kooli arendamine, ainedidaktikad jne. Ühine kõikidele kasvatusteadustele on see, et kõik nad on otseselt või kaudselt seotud isiksuse arengu juhtimisega või seda teenindavate protsessidega.

Kasvatusteadused erinevad üksteisest oma probleemi, uurimisobjekti, aine, taotluste, ülesannete, meetodite ja sisu poolest. Pedagoogika (sõnast paídos - poiss) uurib laste ja noorte isiksuse arengu juhtimisega (õpetamine ja kasvatamine) seotud probleeme. Pedagoogika jaguneb vastavalt kasvandike eale (väikelapse, koolieelse kasvatus, algõpetuse, murdeea, noorukiea), soole, võimetele, arenguhälvetele (defektoloogia), tegevussfääridele (töö, mäng, harrastused, õppimine) jne.

Andragoogika (sõnast andras - mees) uurimisobjektiks on täiskasvanud inimese sisemaailma muutumise protsess ja selle juhtimine. Formaalloogilisest seisukohast võiks andragoogikat käsitleda kui täiskasvanute pedagoogikat, kuna ta käsitleb täiskasvanu iga. Samuti võiks selle loogika kohaselt gerogooigikat (sõnast geros - vanur) käsitleda vanurite pedagoogikana. Üks osa kasvatusteadlasi neid ka nii käsitleb. Ometi käsitletakse andragoogikat tänapäeva maailmas kasvatusteadusena, mis ei kuulu pedagoogika koosseisu, vaid eksisteerib alternatiivina viimase kõrval. Põhjuseks on andragoogika probleemide spetsiifika, uurimisobjekti kvalitatiivne iseseisvus,

spetsiifilised taotlused, uurimismetoodika ja rakendusvaldkonnad, mida ei esine pedagoogika puhul.

Andragoogika rakendusvaldkondadeks on täiskasvanute õppimine ja õpetamine (koolitamine), nende käitumise reguleerimine (suhtlemise ja organisatsiooni kultuuri vahendusel), juhtimine, valitsemine, poliitika jne.

Andragoogika sünonüümidenä kasutatakse tihti termineid täiskasvanute koolitamine, täiskasvanute õpetamine, täiskasvanute harimine jne. ( Adult Education, Erwachsenebildung, Wuxensbildung, Aikuiskasvatus, Aikuiskoulutus, Obrazovaniye vzrosloh jt.)

Ometi oleks otstarbekas seejuures rõhutada, et tegemist on siiski andragoogika rakendusvaldkondadega.

Andragoogika rakendused nõuavad meisterlikkust ning kujutavad endast loomingut e. kunsti.

### 1.1.2. Andragoogika probleemid, objekt, otstarve, ülesanded, metodoloogia, metoodika.

Andragoogika johtub spetsiifilisest **problemaatikast** - täiskasvanud inimese sisemaailma adekvaatsusest (täiskasvanu sisemaailma vastavus ühiskonna ootustele). Andragoogika **otstarbeks** on selliste mõjutusvahendite ja mehhanismide väljatöötamine käsitletavas rakendusalas (näiteks täiskasvanute koolituses), millede abil on võimalik tõsta täiskasvanu sisemaailma adekvaatsust. Andragoogika **ülesandeks** on printsiipide, tingimuste, menetluste, taktikate ja strateegiate väljatöötamine, mis tõstaksid objekti juhtimise efektiivsust ja tulemuslikkust. Andragoogika ei piirdu oma objekti ja aine kirjeldamisega, vaid püüab neid seletada ja lahti mõtestada, avastada neis seaduspärasusi ning pakkuda nende põhjal vahendeid ja mooduseid objekti tulemuslikuks juhtimiseks

Andragoogika **objektiks** on täiskasvanu sisemaailma täiustumise (täiskasvanu isiksuse arengu) protsess. Kui nimetatud protsess kulgeb teatud tingimuste ja nõuete kohaselt ja evib teatavaid karakteristikuid, siis viib see täiskasvanu sisemaailma reeglina oodatavasse kvaliteeti.

Andragoogika **aineks** on oma objekti (täiskasvanu isiksuse arengu protsessi) omadused, toimumise eeldused, tingimused, seaduspärasused, tulemid, kõrvalekaldumiste ja probleemide põhjused ja nende mõjutamise (juhtimise) võimalused. Aine on mõõdetav ja iseloomustab objekti.

Andragoogika kui kasvatusteadus kuulub sotsiaal- ja käitumisteaduste hulka. Teda ei saa vahetult liigitada täppisteaduseks ega humanitaarteaduseks, sest ta sisaldab ja integreerib kummagi sugemeid oma spetsiifilises valdkonnas.

Andragoogika kasutab nii täppisteasenduslikke kui humanitaarteasenduslikke **uurimismeetodeid**: vaatlust, intervjuud, anketeerimist, eksperimenti, fenomenoloogilist kirjeldust, loogilist analüüsi, eksperthinnanguid, kontentanalüüsi, statistikameetodeid, infoarvutuse meetodikat, induksiooni ja deduksiooni, graafilist, verbaalset, tehnilist ja matemaatilist modelleerimist jne.

Oma uurimisobjekti äärmise keerukuse, mitmeaspektsuse ja mitmetasemelisuse tõttu ei saa andragoogika piirduda traditsioonilise lähenemiskontseptsiooniga. Kaasaegse andragoogika **metodoloogiliseks** aluseks on kompleksne ja süsteemne käsitluskontseptsioon.

### 1.1.3. Süsteemsus ja kompleksus. Süsteemide teooria ja süsteemkäsitlus.

Inimeste võime midagi muuta ületab nende võime ette näha oma tegevuse võimalikke tagajärgi.

Nii postuleerisid Rooma klubi teadlased tänapäeva maailma üht suuremat paradoksi. Piltlikult väljendades jõud nagu käiks asjast üle, mõistus aga mitte. Põhjuseks on inimteadmiste piiratus: nähakse küll puid, aga metsa ei nähta. Suuresti tuleneb see teadusharude kitsast spetsialiseerumisest ja suletusest, interdistsiplinaarsete komplekstooriate nõrkusest. Mingi konkreetse elunähtuse kompleksel käsitlemisel ei saada seetõttu tervikpilti, vaid mingi mosaiigitaoline eklektiline nägemus. Siit omakorda tuleneb huupi või parema äranägemise järgi tegutsemine, möödalaskmised, eksimused ja katastroofid. Vajadus konkreetsetest klassikalistest teadusharudest üldisema tervikliku metateooria järgi oli täheldatud juba käesoleva sajandi alguses. Suurte majanduslike ja sotsiaalsete komplekside projekteerimise käigus sündisidki selle sajandi kõige murrangulisemad teaduslikud metateooriad küberneetika ja süsteemide teooria.

Esimese rajajaks peetakse N. Wienerit, teise loojaks L.von Bertalanffit. Nimetatud metateooriad tekkisid paralleelselt ja teineteisest sõltumatult. Alles hilisem sündmuste käik näitas, kuivõrd lähedased need teooriad olid, sest tegemist oli looduse ja ühiskonna, s.o. kogu maailma kõige üldisemate seaduspärasustega. Kui süsteemiteooria avas maailma "anatomia" (koosseisu ja ülesehituse), siis küberneetika käsitles selle "füsioloogiat" (talitust, funktsioneerimist). Tegemist on nagu sama medali eri külgedega. Vaatamata maailma kõiksusele ja keerukusele evib ta tugevaid struktuurilisi seaduspärasusi: maailm on algukest lõpuni nii ajas kui ruumis süsteemne.

Oskus näha maailma süsteemina ja tema üsikfenomeeni süsteemidena - selles seisneb süsteemkäsitluse põhiolamus. Süsteemkäsitlust ei rahulda traditsioonilistes üksikteadustes rakendatavad printsiibid, käsitlusloogika ja meetodid. Süsteemkäsitlus ületab tehnikamaailmas rahuldavalt toimiva bihevioristliku (stiimul - reaktsioon) maailmakäsitluse eeldusel, et sotsiaalses maailmas ja keerukamates süsteemides üldse toimivad protsessid on paljude mõjutegurite koosmõju tõttu stohhastilised (tõenäosuslikud). Süsteemsus ja kompleksus on erinevad mõisted, mis ei välista üksteist, vaid iseloomustavad maailma keerukuse erinevaid tahke. Süsteemsus väljendab maailma struktuurset terviklikkust, kompleksus aga aspektset terviklikkust.

Süsteemi mõistet kasutatakse paljudes teadusharudes, kuid paraku erinevates tähendustes.

Oma esialgses tähenduses tähistatakse terminiga "süsteem" tervikut, s.t. sellist hulka, kogumit või liitobjekti, mis käitub või toimib tervikuna, ning mida võib teatud aspektist vaadelduna käsitleda kui tervikut. Nimetatud liitobjekt (hulk, kogum) koosneb teatavatest osistest mitte kui viimaste mehhaaniline summa, vaid kui nende läbipõimunud, integreerunud, kokkusulanud kõrgemat järku tervik. Tema osised (komponendid) on vastastikuste seostega nii tugevasti üksteisege aheldatud, et on kaotanud oma täieliku iseseisvuse ning omavad mõtet vaid terviku suhtes.

Süsteemi koostismaterjal e. substraat võib olla nii materiaalne kui ideaalne. See tähendab, et süsteemi komponentideks võivad olla materiaalsed esemed (asjad, elusolendid), sündmused, tunnused, abstraktsed üldmõisted (mets, sõjavägi, rahvas, kalaparr, ühiskond), objektiivse maailma peegeldused (mõisted, sümbolid, keel, reeglid, seadused), protsessid (tegevused, töö, areng, juhtimine) aga ka nähtused (tasakaal, homöostaas, side, suhe, kultuur, majandus, ilm) jne., st kõik, mis reaalses maailmas eksisteerivad. Iga maailma reaalne või kujutletav fenomen kujutab endast süsteemi ning kuulub komponendina mingisse kõrgema astme süsteemi.

Süsteemsus on suhteline: mingit objekti võime käsitleda süsteemina või mitesüsteemina olenevalt käsitlustasemest, aspektist ja vaatlusülesande konkreetsest eripärasest. Teisisõnu - reaalse maailma ilminguid ei saa mehhaaniliselt jaotada süsteemseteks ja mitesüsteemseteks.

Süsteemsuse idee aluseks on asjaolu, et tema substraat ei ole homogeenne ja monoliitne, vaid diskreetne, jaotatud üksikuteks struktuuriüksusteks. Minimaalset struktuuriüksust nimetatakse

elemendiks. Arusaadavalt on tegemist tingliku mõistega: elemendi mõistega tähistatakse seda piiri, milleni antud ülesande kontekstis pole vaadeldavat komponenti mõtet käsitleda süsteemina vaid "musta kastina", mille seesmine struktuur meid antud juhul ei huvita. Reaalselt on iga komponent omakorda süsteem, mistõttu üldjuhul võiks teda nimetada alamsüsteemiks.

Kasutatakse ka osa mõistet. Osa on süsteemi mehhaaniline osis. Osa saadakse näiteks terviku mehhaanilise tükeldamise teel. Terviku võib osadest mehhaaniliselt kokku monteerida.

Süsteem kui tervik eristub muust maailmast (universumist) oma terviklikkuse, kvalitatiivse määratletuse ja korrapärasuse poolest. Eristatakse ka süsteemi piiri, mis teda oma universumist lahutab. Arusaadavalt on tegemist teatava abstraksiooniga. Süsteemi universum on samuti süsteemne. Universumi lähemat struktuurset moodustist, millega antud süsteem on vastastikusest toimes (vahetab ainet, energiat või informatsiooni), nimetatakse süsteemi keskkonnaks. Tinglikult võib keskkonnana käsitleda ka süsteemi sisemist morfoloogiat ja struktuuri, mis ei kuulu antud süsteemi kvalitatiivsesse määratlusse, kuid eksisteerib süsteemi piirist seepool (sisekeskkond). Substraadilt eristatakse looduslikku (füüsilist, bioloogilist), psühholoogilist, vaimset, sotsiaalset ja tehiskeskkonda. Kasutatakse ka majandusliku, kultuurilise, poliitilise, tehnoloogilise, geograafilise jt. keskkonnatüüpide liigitelusi.

Süsteemi piiri moodustavad tema teatavad komponendid (piirelemendid), mis on ühised nii süsteemile kui keskkonnale. Viimased võivad olla avatud või suletud ühele või mõlemale poole.

Neid süsteemi piirelemente, mille kaudu süsteem oma keskkonnaga vastastikku toimib, nimetatakse poolusteks. Eristatakse sisend- ja väljundpooluseid. Sisendpooluse olek (sisend) sõltub keskkonna olekust ja mõjutab süsteemi olekut. Väljundpooluse olek (väljund) aga tuleneb süsteemi olekust ja mõjutab keskkonna olekut.

Olekuks nimetatakse seejuures süsteemi (ka alamsüsteemi, metasüsteemi, keskkonna jne.)

oluliste omaduste vastastikku läbipõimunud kogumit (teisisõnu omaduste süsteemi).

Süsteem hoiab oma keskkonnaga dünaamilist tasakaalu iseregulatiivsel teel. Taskaalu hoidmiseks on keerukad dünaamilised süsteemid võimelised muutma oma koosseisu ja struktuuri

(iseorganiseerumine). Sotsiaalsel süsteemidel on ka subjektsel enesejuhtimise võime.

Süsteemi sisendite muutumine kutsub esile tema oleku ja väljundite muutumise. Süsteemi sisendite muutmist soovitud väljundite saamiseks nimetatakse juhtimiseks.

Süsteeme klassifitseeritakse mitme aluse järgi. Substraadilt eristatakse materiaalseid ja ideaalseid süsteeme, keskkonna olemasolu alusel - avatud ja kinnised, hierarhia alusel - keerulisi ja lihtsaid, struktuuri ja koosseisu püsivusest - staatilisi ja dünaamilisi, inimkoosseisu olemasolu alusel - sotsiaalseid ja mittedotsiaalseid, juhtimissubjekti olemasolu alusel juhtimissüsteemideks ja iseregulatiivseteks, keskkonnaga tasakaalu hoidmise mehhanismi alusel iseorganiseeruvateks

ja välise organisatsioonimehhanismiga süsteemideks.

Andragoogikas käsitletakse inimese sisemaailma süsteemse tervikuna, mida tihti modelleeritakse kui tervikut. Viimase all mõeldakse hiidsõnastikku või varamut, mille komponentideks on laused e. teskriptorid. Tuntumateks sisemaailma teskriptoriteks on teadmised, oskused, väärtused, normid, müüdid, tabud, hoiakud, arusaamad, käsitlused jne.

Õppimist ja enesearendamist käsitletakse enesejuhtimise ilmingutena, õpetamist ja kasvatamist - juhtimise ilmingutena.

#### 1.1.4. Andragoogika põhimõisteid.

1.1.4.1. **Täiskasvanu** - sotsiaalse küpsuse saavutanud indiviid, kes on iseseisev ja vastutusvõimeline ühiskonna ees. Täisealise ja täiskasvanu mõisted ei ole identsed: esimene väljendab indiviidi kvantitatiivset, teine aga isiksuse kvalitatiivset aspekti. Täisealiseks loetakse Eesti Vabariigi seaduste kohaselt 18 a. vanuseks saanud indiviide.

1.1.4.2. **Sisemaailm** - välismaailma subjektiivne peegeldus indiviidi teadvuses ja alateadvuses. On erinev objektiivsest välismaailmast: piiratud, moonutatud, väärtuselise struktuuriga. Inimene käsitleb seda kui välismaailma ja käitub vastavalt sellele.

1.1.4.3. **Teadvus** -- inimsüüdhika omadus, mis võimaldab indiviidil identifitseerida ennast kui välismaailma kujundi kandjat oma sisemaailmas ning sellest endale aru andma.

1.1.4.4. **Isiksus** - indiviidi sotsiaalne kvaliteet, mis avaldub inimeste vahelises suhtlemises

1.1.4.5. **Subjekt** - teadvustatud aktiivsuse kandja. Omane nii indiviidile kui gruppidele. Eeldab teatavaid isiksuslikke ressursse, (otsustamise, tegevuse jne.) võimelisust ja selle realiseerimist,

(enese, grupi, rahvuse jne.) tunnetust ja teadvust, (käitumise, eesmärkide jne.) edasi- ja tagasisidestust.

Filoloogias on subjektil ja objektil puht - formaalne tähendus.

Subjekt tähistab filoloogias lause alust - vastab küsimustele kes, mis? Objekti mõistega tähistatakse lauses sihitist - küsimus: millele subjekti aktiivsus on suunatud?. Õeldis e. predikaat vastab küsimusele: milline on, mida teeb subjekt?

Kui seda lähenemist rakendada sotsiaalsete nähtuste valdkonnas, võivad tekkida segadused, arusaamatused ja metodoloogilised möödalaskmised, sest sotsiaalpsühholoogias on subjektil sisuline, kvalitatiivselt määratluselt eristatav tähendus. Subjekti all mõeldakse sotsiaalpsühholoogias teadvustatud aktiivsuse kandjat.

Subjekti mõiste on lähedalt seotud isiksuse mõistega, kuid erineb sellest ka oluliselt. Olulised erinevused võiks kokku võtta järgmises 5 - s asjaolus:

1. Isiksus saab olla vaid konkreetne individ, subjektiks aga nii individ kui inimkooslus (grupp).
2. Isiksus avaldub inimeste vastastikuses suhtlemises, subjektsus aga aktiivses ümberkujundavas toimes ümbritsevale keskkonnale
3. Isiksus hõlmab indiviidi füüsiliselt, bioloogiliselt, psüühiliselt, vaimselt, sotsiaalselt ja tehistasandilt, subjektsus aga hõlmab indiviidi või gruppi vaimselt ja sotsiaalselt tasandilt
4. Isiksus seondub inimesega, subjektsus aga teadvusega
5. Subjektsus omab mõtet vaid seoses konkreetse predikaadiga

Eristatakse tunnetuse, tegevuse, enesejuhtimise ja sotsiaalse juhtimise subjektsusi kui erinevaid subjektsuse hierarhiatasemeid. Seejuures eeldab iga kõrgem tase madalama taseme olemasolu.

Subjektsuse aluseks on indiviidi või grupi isiksuslikud ressursid : loogilisus, tasakaalukus, tahtelisus, konstruktiivsus, tolerantsus, aktiivsus jne. Isiksuslikud ressursid on vastastiku teataval määral kompenseeritavad ja on aluseks grupi summaarsele, integraalsele kompetentsusele.

Isiksuslike ressurside teatav hulk ja struktuur on küll subjektsuse eelduseks, kuid mitte piisav subjektsuse kujunemiseks.

Subjektsuse peamiseks tegurite rühmadeks on tunnetus ja teadus, võimelisus ja selle aktualiseerimine ning edasi- ja tagasisidestus.

Sotsiaalselt juhilt eeldatakse enese-, meeskonna-, objekti- eesmärgi- missiooni-, tulemi-, vahenditunnetust ning vastavat teadvust. Juhtimisteadvus toimib nagu tarkvara, millest tuleneb juhi konkreetne rollikäitumine.

Sotsiaalselt juhilt eeldatakse diagnoosimise, prognoosimise, otsustamise, ettenägemise, mõjutamise, enesehindamise, emantsipatsiooni jt. võimeid ja nende võimete rakendamist.

Sotsiaalse juhtimise subjekti tegevuses on vajalik eesmärkide, poliitika, strateegia, taktika ja menetluse edasi- ja tagasisidestatust.

Juhtimise objektiks ei saa olla asjad, esemed, omadused, inimesed, personal jne., vaid nendega toimuvad muutused. Juhtimine on oma olemuselt muutuste juhtimine. Juhtimise objektiks saavad olla vaid protsessid.

Sotsiaalses juhtimisprotsessis, erinevalt tehnilisest juhtimisest, esineb alati 2 subjekti: juhtiv ja täitev. Seega esineb juhtimises 2 otsustamist: juhi ja täitja. Ei vaja erilist andekust mõistmaks, et reaalsed muutused tegelikkuses toimuvad mitte niivõrd juhtide, kuivõrd täitjate otsuste alusel.

Juhtimise põhiprobleemiks on täitva subjekti stimuleerimine adekvaatsete otsuste langetamiseks.

Sotsiaalses juhtimises on vastavalt subjektide olemasolule ka 2 juhtimisprotsessi- väline, s.o. juhi poolne juhtimine ja täitva meeskonna kui subjekti enesejuhtimine. Väidetavasti on viimase mõjukus juhi mõjukusest kuni 4 korda suurem.

Peale 2 subjektiivse mõjutusmehhanismi esineb igas sotsiaalses juhtimises veel kolmas reguleerimismehhanism - iseregulatsioon kui objektiivne nähtus. Väidetavalt on viimase osakaal asjade kulgemises ligi pool.

Kõik õeldu käib täielikult ka õppimise ja õpetamise kohta. Andragoogika käsitleb õppimist mitte ainult teadmiste ja oskuste omandamisena, vaid kultuuri üksikelementide interioriseerimisena.

Nimetatud elementideks on teadmiste ja oskuste kõrval veel väärtused, normid, müüdid, tabud, ideaalid, uskumused, hoiakud, vaated jt. kultuuri sisuelemendid, mida inimene kasutab kui ehitus-detaile (teskriptoreid) oma sisemaailma kui tesauruse ehitamiseks. Koolitussituatsioonis esineb andragoog juhtiva subjektina, õppija pariteetse - täitva subjektina. Nende vahel võimusuhet reeglina ei ole. Õppiv

subjekt on eeskätt ennast juhtiv. Enesejuhtimise fenomen on andragoogikas eriti märkimisväärne. Andragoogika kesksemaks probleemiks on tingimuste loomine õppija (õpperühma) kujunemiseks enesejuhtimise ja enesearendamise subjektiks. Andragoog täidab seejuures strateegilise teenindaja ja konsultandi rolli.

Klassikalises pedagoogikas domineeriv "Subjekt - Objekt" mudel, mis on üles ehitatud õpetaja võimusuhetele ja õpilase formaliseeritud raamidessepaneku vahendite arsenalile, andragoogikas ei toimi. Andragoogika mudel "Subjekt - Subjekt" on pedagoogika mudelist põhimõtteliselt uue kvaliteediga.

1.1.4.6. **Interiorisatsioon** - informatsiooni ülekanne välismaailmast sisemaailma

1.1.4.7. **Eksteriorisatsioon** - informatsiooni ülekanne sisemaailmast välismaailma

1.1.4.9. **Tesaurus** - hiidsõnastik; integreeritud ja korrastatud teskriptorite (lausete) süsteem.

1.1.4.10. Psüühilise tegevuse aspektid: **kognitiivne** (ratsionaalne), **afektiivne** (emotsionaalne), **psühho**

- **motoorne** (kinesteetiline, käitumuslik)

1.1.4.11. **Võlviefekt** - sisemaailma omadus kaitsta end välismaailma agressiivtoimete eest.

# Küsimusi ja ülesandeid.

## 1. Ei poolda eesmäärke.

Jaan ja Peeter on õppejõud - kollegid. Peeter püstitab igaks õppuseks rea eesmärgi, mida ta õppuse tulemusena tahab saavutada - mida teadvustada, mida mõista, mida meelde jätta, mida osata rakendada, mida väärtustada, milliseid hoiakuid kujundada jne. Oma eesmärgid teatab ta ka auditooriumile ning ühiselt üritatakse nendeni jõuda.

Jaani arvates peavad eesmärgid olema püstitatud, kui õppeasutuse õppekava ja programmid koostati ning tudeng sellesse õppeasutusse astus. Õppejõu asi on aine korralikult läbi võtta, et tudengid rahule jääksid ning eksamil oleksid suutelised vastama. Igasugust eesmärkidega tegelemist konkreetsetel õppustel peab ta mõttetuks jahmerdamiseks.

**Kummal oli õigus? Milline on Teie arvamus selles küsimuses?**

## 2. Kas täiskasvanute pedagoogika?

Ants ja Talvi on kasvatusteaduste professorid. Nad ei leia üksmeelt selles, kas andragoogika on täiskasvanute pedagoogika või omaette kasvatusteaduslik distsipliin pedagoogika kõrval. Oma seisukohti põhjendavad nad nii:

Ants: Pedagoogikateadusi diferentseeritakse mitmeti, muuhulgas ka kasvandike ea järgi. On olemas väikelapse pedagoogika, koolieelne pedagoogika, koolipedagoogika, kõrgkooli pedagoogika, täiskasvanute (täiendõppe, sõjaväe, õhtukooli jne.) pedagoogika. Mul pole andragoogika toreda nimetuse vastu midagi, peamine on, et see on ikkagi üks ealise pedagoogika osadest ja ei midagi enam.

Pedagoogika jääb pedagoogikaks, hõlmaku see mistahes vanuseastet.

Talvi: Pedagoogika käsitleb, nagu nimigi ütleb, laste õpetamisega ja kasvatamisega seonduvat. Täiskasvanud inimene on lapsest põhimõtteliselt erinev. Tema õppimisel, koolitamisel, harimisel ja käitumise reguleerimisel pole midagi ühist koolilaste kasvatamise ja õpetamisega.

Täiskasvanute maailm erineb laste maailmast põhimõtteliselt, probleemid on erinevad, erinevad on ka ülesanded ja meetodika. Maailmas on täiskasvanute haridusega seonduvat ka täiesti omaette meetoditega uurima hakatud. Pedagoogika jäägu oma spetsiifika juurde, andragoogika tegelgu oma probleematikaga.

**Kummal on Teie arvates õigus? Milline on Teie seisukoht?**

## 3. Lugege läbi alljärgnev tekst ja hinnake, kas ja kuivõrd erinevad andragoogika probleemid pedagoogika probleemidest.

### Andragoogika eeskiri (Merizow, 1983)

1. Vähenda õppija sõltuvust õpetajast.
2. Aita õppijal mõista, kuidas kasutada õppimise ressursse ja kogemusi, eriti teiste inimeste ressursse ja kogemusi ning kuidas kaasata teisi vastastikku toimivase õppimisse.
3. Aita õppijal määratleda oma õpivajadusi vii vahetu teadmise kui probleemidest arusaamise mõttes
4. Aita õppijal teadvustada oma vastutust eesmärkide püstitamisel, õpisisu kujundamisel ja oma edukuse hindamisel.
5. Juhi õppija arusaama õppimisest vastavalt konkreetsele probleemile ning käsitlemistasandile.
6. Suuna õppijaid valikute ja otsuste tegemisel, avarda valikute ulatust, kergenda vastuoluliste vaadete ja arusaamade vastuvõtmist
7. Julgusta kasutama hindmiskriteeriume, mis lähtuvad õppijast endast ning tema isiklikest kogemustest
8. Soodusta ennastkorrigeerivat lähenemist õppimisele õpisuhte loomisel, vaadete valikul ja omaksvõtmisel, märksüsteemide ja tähenduste loomisel
9. Hõlbusta probleemide püstitamist ja lahendamist, mis on seotud individuaalse ja kollektiivse tegevuse rakendamisega ning isiklike ja ühiskondlike probleemide vastastikuse toimega.

10. Aita õppijal end teadvustada õppijana, toeta tema enesekontseptsiooni, minapilti ja subjektsust enesereflekteerimisel ja enesearendamisel
11. Väärtusta meetodeid, mis põhinevad kogemustel ja aktiivsel osalusel.
12. Tee vahet õppija aitamisel, suunamisel ja juhtimisel, julgusta teda valikute tegemisel.

SRIFT!

4. Milline on Teie käsitus sellest, kas andragoogika on teadus või kunst?
5. Väidetakse, et Eesti esimene andraghoog oli Siil, kes Kalevipoega õpetas: "Servitie, servitie". Mis selles väites on õiget, valet ja vaimukat?
6. Mis on andragoogika probleemideks? Kas Eesti ühiskonna tänapäevaseis on seotud andragoogiliste probleemidega?
7. Mis on andragoogika objektiks? Mille poolest see erineb pedagoogika objektist?
8. Milles seisneb andragoogika otstarve?
9. Kas andragoogika on humanitaar- või täppisteaduslik distsipliin? Miks?
10. Mis on kaasaegse andragoogika metodoloogiliseks aluseks?
11. Mille poolest süsteemsus erineb kompleksusest? Mis on neil ühist?
12. Määratlege süsteemi!
13. Kuidas kujutlete süsteemi komponenti, elementi, alamsüsteemi, osa?
14. Mis on süsteemi universum ja keskkond?
15. Millise taseme keskkondi eristatakse?
16. Milline tähendus on süsteemi sisekeskkonnal?
17. Mida kujutab endast süsteemi substraat?
18. Väidetakse, et süsteemsus on suhteline. Kommenteerige seda.
19. Mis on süsteemi seisund?
20. Mis on süsteemi piir?, piirelemendid?
21. Mida kujutavad endast poolused? Milliseid pooluseid on olemas?
22. Kuidas nimetatakse sisendpooluse olekut?, väljundpooluse olekut?
23. Miks väljund sõltub sisendist?
24. Mis on juhtimine süsteemiteoreetilisi kujutlusi kasutades?
25. Mida kujutab endast side?
26. Mille poolest eristub otseside tagasisidest?
27. Mille poolest eristub väline tagasiside seesmisest?
28. Mille poolest erinevad positiivne ja negatiivne tagasiside?
29. Mis on homöostaas?
30. Millisel alusel liigendatakse süsteeme?
31. Milles seisneb iseregulatsioon? Iseeseorganiseerumine?

## TÄISKASVANUD INIMESE FÜSIOLOOGILISED JA PSÜÜHILISED ISEÄRASUSED

Mõnikord arvatakse, et lapse- ja noorukiiga on kiire muutumise ja arengu aeg, täiskasvanuiga aga suhteliselt püsiv ja stabiilne periood, nn. valmis isiksuse vähemuutuv seisund. Paraku on tegu sügava eksitusega. Täiskasvanu iga ei ole ei ole püsiv seisund ega ka ühtlaselt kulgev protsess.

Kuigi vananemisprotsess käivitub mõnel alal juba sündimisega, jätkub areng oma erinevates vormides täiskasvanu ea erinevatel etappidel erineval tasemel ja erineva tempoga. Täiskasvanu muutub nii füüsiliselt, füsioloogiliselt, psüühiliselt, vaimselt kui sotsiaalselt. Enesestmõistetavalt toimuvad muutused ka tehistasandil (rietus, jalatsid, proteesid, abivahendid jms.).

Inimese elu pole terviklik mitte ainult erinevate käsitlustasandite suhtes, vaid ka ajalises struktuuris. Seetõttu ei saa täiskasvanu iga käsitleda omaette, irratusena inimese kogu elukaarest. Elukaare kontseptsiooni kohaselt on inimese elu kordumatu ja unikaalne. Kaht identset elukaart pole olemas. Elukaare üksikud etapid on küll üksteisest erinevad, kuid tulenevad põjuslik-tagajärglike seoste kaudu eelmistest. Iga etapp küpseb eelmistes, tuleneb neist ja valmistab ette järgmisi.

Seetõttu on kogu elukaar pöördumatu ja ühesuunaline. Seda tagasi kerida ei saa. Senine elukäik mõjutab kõiki järgnevaid etappe. Muidugi toimib kõikidel etappidel ühesuunalisena seesmise tegurina inimese päritolu, igal etapil konkreetselt aga keskkonna püsitemurite ja juhuslike mõjutuste ühistoime. Igat üksikut etappi inimese elukaares saab mõista vaid elukaare kui terviku taustal. Nii nagu iga inimene on ainulaadne, unikaalne ja kordumatu, nii on ka tema elukaar tervikuna ainulaadne, unikaalne ja kordumatu.

Ainulaadne, unikaalne ja kordumatu on ka iga inimese sisemaailm, mida inimene kogu elu ehitab ja mille järgi ta toimib suhtlemises ümbruskonna ja iseendaga.

Pidevalt muutumas on ka inimese enesetunnetus ja enesemääratlus: kes ma olen?, milline ma olen?, kes ma olen tulevikus?

Enesemääratluse muutuse taustaks on muutused ajas ja ruumis. Mida rohkem sotsiaalseid rolle inimene kannab, seda suurem on tema suhtes aja defitsiit. Muutused ajas ja ruumis suurendavad võimalike valikute hulka ning see omakorda muudab enesemääratluse raskemaks.

Täiskasvanu ea algust ei ole võimalik siduda inimese konkreetse vanusega. Täisealiseks tunnistatakse riigi kodanikku põhiseaduse alusel. Eestis on selleks vanusepiiriks 18 aastat. Täiskasvanuks aga loetakse sotsiaalselt küpseks saanud subjekti, s.t. analüüsivat, otsustavat ning oma tegude eest vastutavat inimest. Elukaare lõpetab surm.

Täiskasvanu elukaart on liigendatud mitmeti. Enamlevinenud ja enamtuntuma variandi kohaselt jaotatakse inimese elukaar 7 põhietappi. Need on.

- 1) 18 - 22 Kodu mahajätmine
- 2) 23 - 28 Siirdumine täiskasvanute maailma
- 3) 29 - 34 Stabiilsuse otsingud
- 4) 35 - 42 Iseendaks saamine
- 5) 43 - 55 Stabiilsuse saavutamine
- 6) 56 - 64 Küpsuse saavutamine
- 7) 65 - XX Tagasivaade elule

Igal vaadeldaval etapil iseloomustab inimest tema füüsilise seisundi omapära, spetsiifiline füsioloogiline ja psüühiline tasakaal, tüüpilised probleemid ja kriisid.

Iga vaadeldav etapp kujutab endast kvalitatiivselt määratluselt iseseisvat ja teistest etappidest erinevat tervikut, mis üksteisele loogiliselt järgnevad. Seetõttu on igal etapil oma tähenduslik tähtsündmus (lahkumine kodust, abiellumine, laste koolimine, ametiredeli tipp, laste ellusaatmine, pensionile minek, pensionäri staatus), oma spetsiifiline ülesanne (enda identiteedi leidmine, enda tunnetamine täiskasvanuna, püüdlemine edu poole, abielu ümberväärtustamine, eneseteadvuse küpsemine, vananemise aktsepteerimine, meeleheite allasurumine) ja kvalitatiivselt oluline omapära (iseseisvus, tuleviku rajamine, hoolitsemine stabiilsuse eest, aadete teke, identiteedi saavutamine, abikaasa olulisuse tõus, surm.).

Esimest etappi iseloomustab optimism, idealism, soov olla täiskasvanu

Teises etapis üritatakse täpsemalt oma elu struktureerida, avastatakse perspektiive, tehakse esimesed valikud eraelus ja karjääris.

Kolmandal etapil ilmnevad esimesed kahtlused, võrreldakse ennast teistega, selgitatakse, mida on võimalik elult saada.

Nelias etapp on üleminek küpsesse keskkikka. Sotsiaalsed rollid on selged, osa eesmärke saavutatud, esinevad esimesed kriisinähud.

Viies etapp on suuremate muutuste aeg füsioloogilistes protsessides, psüühikas ja ühiskondlikus aktiivsuses. Vanurietapi vundament. Elatakse eilses.

Kuuendal etapil ilmnevad vananemise tunnused selgemalt. Kroonilised haigused süvenevad, liikuvus väheneb, reaktsioonid aeglustuvad. Kaotused põhjustavad loobumisi.

Seitsmendal etapil on tegu vanuriga, kelle spetsiifiliste probleemidega tegeleb gerontoloogia.

Vaatamata oma üksiketappide suurtele erinevustele on täiskasvanud inimene kvalitatiivselt erinev lapsest ja noorukist. Sellest ka andragoogika ja geögoogika iseseisvus pedagoogika suhtes.

Täiskasvanud õppija erisusi suhtumistes oma seisundisse (võrreldes õpilastega) erinevatelt käsitlustasemetelt vaadatuna on püütud välja tuua juuresolevas tabelis.

Tabel 1

### **Täiskasvanu ja õpilase erinevused**

| <u>Vaadeldav valdkond</u>    | <u>Õpilane</u>         | <u>Täiskasvanu</u>             |
|------------------------------|------------------------|--------------------------------|
| <b>Tehistasand</b>           |                        |                                |
| 1. Riietus, soeng            | Silmatorkavus, kirevus | Stiilitunnetuslikkus           |
| 2. Ehted, parfüüm            | Moehaiguslik           | Soliidsus, oma stiil           |
| 3. Proteesid                 | Häbenemine             | Loomulik suhtumine             |
| 4. Omand                     | Tarbeesemed            | Kinnisvara, auto jm.           |
| <b>Füüsiline tasand</b>      |                        |                                |
| 1. Kasvamine                 | Kiire                  | Stabiliseerunud                |
| 2. Füüsiline jõud            | Ületähtsustatud        | Loomulik suhtumine             |
| 3. Sootunnused               | Rõhutatud              | Loomulik suhtumine             |
| 4. Liikuvus                  | Väga hea               | Aeglustunud                    |
| 5. Välimus                   | Kõrgelt hinnatud       | Leppiv (kiilaspäisus, tüsedus) |
| <b>Füsioloogiline tasand</b> |                        |                                |
| 1. Sooline küpsus            | Kiiresti kasvav        | Maha käiv                      |
| 2. Tervis                    | Hea                    | Kroonilised haigused           |
| 3. Enesetunne                | Hea                    | Häiritud                       |
| 4. Stereotüüpsus             | Madal                  | Kõrge                          |
| <b>Psüühiline tasand</b>     |                        |                                |
| 1. Pingestatus               | Muretus                | Pidevad mured                  |
| 2. Huvid                     | Muutuvad               | Keskendatud                    |
| 3. Tähelepanu                | Ebapüsiv               | Valitsetav                     |
| 4. Mälu                      | Hea, mehhaaniline      | Loogiline, kineastiline        |
| 5. Mõtlemine                 | Emotsionaalne          | Ratsionaalne                   |

### Vaimne tasand

|                    |                                     |                            |
|--------------------|-------------------------------------|----------------------------|
| 1. Elukogemus      | Väike                               | Välja kujunenud            |
| 2. Teadmised       | Programmilised, huvialased          | Kutsealased, enesekohased  |
| 3. Väärtused       | Meelelahutuslikud, eneseteostulikud | Turvalisus, majanduslikkus |
| 4. Hoiakud         | Grupist sõltuvad                    | Perekondlikud, rahvuslikud |
| 5. Suhe kultuuriga | Nõrk                                | Tugev identifitseerimine   |

### Sotsiaalne tasand

|                        |                       |                                           |
|------------------------|-----------------------|-------------------------------------------|
| 1. Lähedased suhted    | Eakaaslastega         | Lastega, perekonnaga                      |
| 2. Eetika              | Nõuetes teiste suhtes | Veendumustes                              |
| 3. Vastutus ühisk. ees | Nõrk                  | Tugev                                     |
| 4. Kuuluvus üh.-sse    | Huvialastesse         | Kutsealastesse, aatelistesse              |
| 5. Enesevalitsemine    | Nõrk                  | Kultuuriline, poliitiline, religiooniline |

Muutused täiskasvanu erinevatel etappidel (füüsilise jõu ja vastupidavuse vähenemine, reaktsiooni kiiruse vähenemine, nägemise ja kuulmise halvenemine, mehhaanilise mälu vähenemine jne.) muudavad küll tema õppimise iseloomu, kuid ei vähenda tema intelligentsust ja summaarset õppimisvõimet. Paljude võimete languse kompenseerivad elukogemus, õpioskus, töökus, motivatsioon, üldistusvõime jmt. omadused.

Mõnede uurimuste kohaselt on 60 aastane rea võimete poolest (verbaalsed, numbrilised, tunnetuslik paindlikkus jne.) 20 aastastest isegi mõnevõrra üle.

Täiskasvanu iga tervikuna erineb lapse- ja noorukieast eeskätt selle poolest, et enamus isiksuse omadusi on juba vermunud (kinnistunud, jäigastunud, küpsenud) ja muutusteks on jäänud vähe ruumi. Vermunud on emotsionaalne vastuvõtlikkus (1. a.), iseloom (2.a), kohusetunne (3.-4.a.) suhtumine töösse (4.-5.a.), kõlbelised väärtused (5.-6.a.), kutsehuvi (8.-11.a.). sotsiaalne aktiivsus (11.-13.a.), maailmavaade (17.-18.a.).

Möödunud on enamus isiksuse kriise: iseseisvumise (2.a.), mängumaaailma (8.-11.a.), puberteedi (13. -16.a.). Täiskavanuiga algab noorukiea lõpukriisiga (17.-19.a.) ja lõpeb vanuriea kriisiga (65.-70.a.). Vanuriea spetsiifiliste küsimustega tegeleb gerontoloogia kui meditsiiniteadus ja gerogogika kui kasvatusteadus.

Inimese elukäiku, tema muutumist, arengut ja taandarengut mõjutavad paljud tegurid, millede tundmine ja oskuslik kujundamine aitavad inimesel vabaneda saatuse fataalsest paratamatusest ja juhutegurite kaosest.

Peamised isiksuse arengut mõjutavad tegurid jagunevad:

- seesmisteks ja välisteks
- objektiivseteks ja subjektiivseteks (vt. tabel 1)

Tabel 1

### Isiksuse arengut mõjutavad tegurid

|                  | Seesmised                    | Välised                            |
|------------------|------------------------------|------------------------------------|
| 1. Objektiivsed  | PÄRILIKKUS<br>SENINE ELUKÄIK | KESKKOND<br>TEGEVUS<br>JUHUTEGURID |
| 2. Subjektiivsed | ENESEKASVATUS                | ÕPETAMINE<br>KASVATAMINE           |

Keskkonna all mõeldakse mitte ainult looduskeskkonda, vaid ka psühho-, vaimsest, sotsiaalset ja

tehiskeskkonda, aga ka sisekeskkonda (tervis). Eeldades, et objektiivsed ja subjektiivsed tegurid on sama summaarse kaaluga (kumbki `ca 50%), ning et ka seesmised ja välised tegurid on sama summaarse kaaluga (kumbki `ca 50%), võiksime väita, et otsustava tähtsusega isiksuse arengus on objektiivsed välistegurid ja subjektiivsed sisetegurid (kumbki `ca 40%). Objektiivsete sisetegurite ja subjektiivsete välistegurite osakaal on suhteliselt tagasihoidlik (kumbki `ca 10 %).

Strateegiliselt tähendab öeldu seda, et inimese elukäik oleneb sellest, millisesse keskkonda ta satub ning kuivõrd ta end suudab kohandada sellele keskkonnale. Pärilikkus ja senine elukäik on küll püsiteguritena arvestatavad, kuid neid paraku muuta pole võimalik. Küll on aga võimalik keskkonda teadlikult valides ja seda sihipäraselt muutes inimese arengut võimalik refleksiivselt mõjutada. Lootus arengu välise juhtimisele (nn. otsesele "kasvatamisele") ei saa olla kuigi suur. Inimene on lähedaste inimeste vahetu kontakti kaudu teataval määral mõjutatav, kuid ilma keskkonna ja enesearendamise subjektsuseta pole sellel erilist kaalu.

Andragoogika strateegilisteks küsimusteks on soodsa arengu- ja õpikeskkonna loomine ning õppija kujundamine enesejuhtimise ja enesearendamise subjektiks. Ennastjuhtiv õppimine on andragoogika fundamentaalseid mõisteid. Väga oluliseks hinnatakse täiskasvanute arengu juhtimises uute väärtuste teket ja olemasolevate väärtuste ümberhindamist suhtlemises sotsiaalse lähikeskkonnaga. Väärtusorientatsiooni muutmine oskusliku ja märkamatu refleksiivmõjutuste kaudu kujutab endast täiskasvanu kasvatamist. Sõna "KASVATAMINE" ei ole tühi sõnakõlks ja seda ei tule häbeneda. Korralik firmajuht kasvatab targalt oma meeskonda pidevalt ja juhib firma arengut väärtuste kujundamise kaudu (väärtusjuhtimine).

# Küsimusi ja ülesandeid.

## 1. Urmas, Ülle, Monika ja Tatjana vaidlevad selle üle, kas tudengit võib käsitleda kui täiskasvanut.

Urmas: Aastate poolest võiks tänapäeva tudeng küll juba täiskasvanute hulka kuuluda, aga enamik neist on veel isa - ema tahakotist sõltuvad, ei vastuta millegi eest ja tulid ülikooli oma lapsepõlve pikendama. Minu arvates on suurem osa tudengitest ikka veel kooliõpilaste sarnased.

Neid tuleb üsna rangelt lõa otsas hoida, kõvakäeliselt "paigale panna" ja "koht kätte näidata". Ka tööle panna on neid vaja kui õpilasi, hoolega kontrollida ning "ohjad pinguli hoida". Võib - olla vanematel kursustel hakkavad mõned (eriti perekonnainimesed) täiskasvanu moodi ennast ülal pidama, kui õppejõud seda väärtustavad.

Ülle: Minul on kokkupuutumist eeskätt nende tudengitega, kes endale ise elatist teenivad ning vastutavad oma tegude eest. Nad teavad, mida nad ülikoolist saama tulid ja oskavad seda ka õppejõududelt nõuda. Õppejõudude suhtes käituvad nad klientidena, keda äritegevuses kuningatena koheldakse, on väledad hinnanguid andma ja pretensioonikad oma nõudmistega.

Minu arvates on tudengid enam kui subjektid, järelikult täiskasvanud.

Tatjana: Tudeng on oma sotsiaalse staatuse poolest nagu üleminekuprotsessis nooruki rollist täiskasvanu rolli. Teda ei saa kindlalt kummassegi kontingenti lahterdada. Pealegi on tudengite seltskond väga kirju: on neid, kes käituvad kui päris lapsed, on päris täiskasvanuid. Suurem osa aga on mingis vahepeelses segases seisundis. Tudengielu romantika just teatavas ülemeelikuses seisnebki. Kui pole ülemeelikust ja seiktusi, riskimist ja vahel lollusigi, pole tudengielu midagi väärt

Monika: Mõni inimene jääb terveks eluks lapseks, mõni aga on juba 10-aastaselt nagu täiskasvanu. Igasugused katsed inimesi mingite tunnuste järgi lahterdada on mõeldavad vaid teoorias. Praktika oma kõiksusega allub küll mingites piirides nendele mudelitele, kuid on alati rikkalikum ja täiuslikum. Tudeng on enam täiskasvanu kui nooruki taoline. Mulle tundub aga nii, et see sõltub suuresti ka õppeasutusest ning sellest, kellena neid traditsiooniliselt koheldakse.

Ühe õppejõu suhtes jõmpsikana käituv tudeng oskab teise õppejõu suhtes soliidse täiskasvanuna käituda.

**Kas olete nõus Teie nimele omistatud seisukohaga? Kelle seisukoha te tegelikult omaks peaksite? Milline on Teie tõeline arvamus selles küsimuses?**

2. Millega järgi Te eristate mõisted "täisealine" ja "täiskasvanu"?

3. Kas täiskasvanuks kujunetakse ise või kasvatatakse?

4. Kas täiskasvanu on kasvatatav? Mida Te selle all mõtlete

5. Hinnake oma võimete dünaamikat erinevatel arenguetaapidel:

Kasutage 10- pallilist hindamisskaalat.

| Omadus | 20 | 30 | 40 | 50 |
|--------|----|----|----|----|
|--------|----|----|----|----|

|                         |  |  |  |  |
|-------------------------|--|--|--|--|
| 1. Füüsiline jõud ..... |  |  |  |  |
|-------------------------|--|--|--|--|

|                            |  |  |  |  |
|----------------------------|--|--|--|--|
| 2. Reaktsiooni kiirus..... |  |  |  |  |
|----------------------------|--|--|--|--|

|                           |  |  |  |  |
|---------------------------|--|--|--|--|
| 3. Liigutuste täpsus..... |  |  |  |  |
|---------------------------|--|--|--|--|

|                  |  |  |  |  |
|------------------|--|--|--|--|
| 4. Nägemine..... |  |  |  |  |
|------------------|--|--|--|--|

|                  |  |  |  |  |
|------------------|--|--|--|--|
| 5. Kuulmine..... |  |  |  |  |
|------------------|--|--|--|--|

|                           |  |  |  |  |
|---------------------------|--|--|--|--|
| 6. Mehhaaniline mälu..... |  |  |  |  |
|---------------------------|--|--|--|--|

|                    |  |  |  |  |
|--------------------|--|--|--|--|
| 7. Loogilisus..... |  |  |  |  |
|--------------------|--|--|--|--|

|                      |  |  |  |  |
|----------------------|--|--|--|--|
| 8. Tasakaalukus..... |  |  |  |  |
|----------------------|--|--|--|--|

|                    |  |  |  |  |
|--------------------|--|--|--|--|
| 9. Elukogemus..... |  |  |  |  |
|--------------------|--|--|--|--|

|                      |  |  |  |  |
|----------------------|--|--|--|--|
| 10. Kohusetunne..... |  |  |  |  |
|----------------------|--|--|--|--|

|                        |  |  |  |  |
|------------------------|--|--|--|--|
| 11. Vastutustunne..... |  |  |  |  |
|------------------------|--|--|--|--|

|                    |  |  |  |  |
|--------------------|--|--|--|--|
| 12. Aatelisus..... |  |  |  |  |
|--------------------|--|--|--|--|

13. Üldistusvõime.....
  14. Maailma terviknägemine.....
  15. Vastupidavus.....
6. Millisteks etappideks jaotatakse elukaare täiskasvanu periood?
  7. Miks inimes elu on unikaalne ja pöördumatu?
  8. Millised põhitegurid mõjutavad isiksuse arengut?
  9. Milline on erinevate mõjugruppide kaalukus?
  10. Miks seesmisi objektiivseid mõjutegureid muuta ei saa?
  11. Millised on andragoogika strateegilised probleemid?
  12. Mida tähendab enesejuhtimise ja enesearendamise subjektsus?
  13. Mida kujutab endast täiskasvanu kasvatamine?
  14. Mis on väärtusjuhtimine?

### 1.3.1. Kultuurist riivamisi ja süvitsi

#### 1.3.1.1. Tulemusjuhtimine ja organisatsiooni kultuur.

Muudatused Eesti majanduses ja kultuurielus on viimastel aastatel olnud suured. Koos turumajandusliku mõttelaadi süvenemisega ühiskonnas kui tervikus on väärtustunud tulemusjuhtimise ideoloogia ka teistes elusfäärides. Tegevjuhile palga maksja ootab juhi tegevusest konkreetseid muudatusi, mis peavad organisatsiooni viima korrastatuse, uuenemise, kultuurilise identiteedi tõusu ja arengu suunas.

Viimase 3 - 4 aasta jooksul, mil firmad oma sisemise arengu poolest on üksteisest märgatavalt distantseerunud, on ühiskond õppinud tõelist juhtimist pseudojuhtimisest üsna täpselt eristama. Mida kaugemale ühiskond oma arengus jõuab, seda enam hakkab koolis operatiivjuhtimise kõrval strateegiline juhtimine ja organisatsioonilise aspekti kõrval kultuuriline aspekt väärtustuma.

Organisatsiooni kultuurile hakkab üha enam keskenduma nii juhtimisteoreetikute kui praktikute tähelepanu, kuna võrreldes formaal - organisatsioonilise küljega on organisatsiooni kultuuri (OK) võimalused organisatsiooni kui terviku käitumise reguleerimisel märgatavalt suuremad.

Võib üsna suure tõenäosusega prognoosida, et lähiaastatel kandub juhtimise raskuspunkt organisatsiooni kultuuri tugevdamisele ja arendamisele. Äriorganisatsioonide juhtimisel on vastavad protsessid juba käivitunud (Cole, 1993).

#### 1.3.1.2. Organisatsiooni kultuuri riivamisi käsitlemine.

Vaatamata tähelepanu keskendumisele organisatsiooni kultuuri (OK) probleemidele, on vastavasisulistest teaduspublikatsioonides täheldatav teatav ebaselgus, ebamäärasus, pinnapealsus ja fragmentaarsus. Erinevad autorid määratlevad OK suuresti erinevalt. Tulemuseks ei ole mitte üksnes üksteisest möödarääkimine ja vastastikune mittemõistmine, vaid ka kergekäelisuse süvenemine OK strateegilistesse võimalustesse praktikas.

OK riivamisi käsitlemise üheks iseloomulikuks jooneks kipub olema püüd selle mõiste määratlemiseks tema koosseisuelementide loetelu kaudu. Seejuures pakuvad erinevad autorid välja erinevaid loetelusid. (Omal ajal toimus midagi analoogilist juhtimise määratlemisel tema funktsioonide loetelu kaudu). Erinevate autorite poolt pakutavates OK sisuelementide loeteludes on üksmeelselt esindatud **väärtushinnangud** (Eloranta, Gahmberg, Hill, Schein, Nurmi, Vadi jt).

Esinemise sageduse poolest järgnevad **käitumisnormid**. Järgnevad **tavad, rituaalid ja tseremooniad**. Harvemini esinevateks sisuelementideks on **põhimõtted ja hoiakud** (Tepp), **teadmised, oskused ja mõtlemistüüp** (Vadi), **arusaamad, sotsialiseeritus, hüvitused, lood, märgid, sümbolid, sangarid** (Broms & Gahmberg), **ideaalid, müüdid, tabud** jmt.

Paratamatult tekib küsimus: millised sisuelemendid kuuluvad OK mõistesse, millised mitte? Teisiti sõnastatuna seisneb küsimus OK piiris, mis seda kui süsteemi eristab tema keskkonnast.

OK riivamisi käsitlemise teiseks tunnuseks on möödaminek tema kvalitatiivsest omapärast ja kuuluvusest mõne üldisemat laadi mõistete klassi ning käsitlemine vaid sisuelementide kogumina või huljana. Tõsi küll, mõned autorid määratlevad OK kui teatavat tüüpi *tehiskeskkonda*, kuid selle keskkonna seadmine samasse konteksti loodusliku, majandusliku, poliitilise, sotsiaalse ja tehnoloogilise keskkonnaga viitab kultuuri olemuse üsnagi pinnapealsele tundmisele (Cole, 1993).

Kolmandaks probleemiks organisatsiooni kui fenomeni senises tõlgenduses on tema käsitlemine lihtsa ühetasandilise käsitusobjektina. Tegemist on aga ülikeeruka ja mitmetasemelise hierarhilise süsteemiga.

Et probleemisse selgust tuua, on ilmselt vajalik paradigma vahetus ning suurem kontseptuaalne sügavus. Piltlikumalt öeldes tuleb "sond sügavamale seada", lähemale kultuuri olemusele.

#### 1.3.1.3. Kultuuri 3 ajaloolist vaatenurka.

Oma esialgsel kujul tähistati kultuuri mõistega (culture) **maa harimist** kui protsessi ja selleprodukte. Kultuuriga püüti iseloomustada inimtegevuse tulemusena loodud **eesmärgipärast korrastatust, puhtust, kvaliteeti, erinevust looduslikust stiihiast, tehislukku ilu, harmoo- niat, juhtimistegevuse tulemuslikkust, vastavust inimese tarvetele, tsiviliseeritust jne.**

Ülekantud, sümbolises tähenduses kasutas kultuuri mõistet esimesena *Marcus Tullius Cicero* (106 - 43

e.m.a.). Cicero käsitles kultuuri kui **inimhinge harimist filosoofia abil**, rõhutades sellega inimese sisemaailma ja ihu (keha) harimise põhimõttelist erinevust. Muuseas olgu märgitud, et filosoofia tähendas tollal inimkonna käsutuses olevaid teadmisi, oskusi, kauneid kunste, tehnikat jms.

Niisiis - filosoofia haris inimhinge - korras sisemaailma, inimese käitumist, sotsialiseeris teda. Inimene, kes omandas teatavad teadmised, mõtlemisloogika, tavad, rituaalid jne., hakkas käituma eetilisel, muutus ise uute väärtuste loojaks teiste inimeste jaoks.

Need väärtused säilitati, anti edasi põlvest põlve ja järgnevatel põlvkondadel tuli juba kohaneda selle **subjektiivse reaalsusega**. Ühiskonna edasise arengu käigus hakati kultuurina käsitlema valdavalt seda viimatinimetatud subjektiivset reaalsust. See aga ei kõrvaldanud käibelt maa harimise ja hinge harimise vaatenurki. Veelgi enam - hakkas süvenema arusaam, et need 3 vaatenurka moodustavad, kui mingi üldisema vaatenurga erinevad nüansid, kõrgemat järku terviku.

#### 1.3.1.4. Metakeskkond

Kultuuri kui metateoreetilise mõiste määratlemine mingi üldisemat laadi kategooria kaudu nõudis uute mõistete loomist. Tavalise tehiskeskonna mõiste alla kultuuri paigutamine oleks olnud jäme metodoloogiline viga. Ometi kultuuril teatavad samased jooned keskkonnaga on. Vaatleme küsimust teises paradigmas - looma ja inimese käitumise erinevuste taustal.

Looma käitumine on passivne, refleksiivne, geneetilise koodi tasandil kinnistunud kohanemine keskkonnatingimustega. Ükskõik kui keeruline see käitumine ka pole, on see täpselt determineeritud loodusseaduste poolt. Loomakarjas võivad kehtida keerukad hierarhilised suhted, keerukad käitumisrituaalid ja "reeglid", kuid lõppkokkuvõttes on nad ikkagi objektiivsete loodusseaduste poolt määratud. Looma suhted oma elukeskkonnaga on otsesed, vahetud, intiimsed.

Ka inimene kui osa loodusest käitub mingil määral looduskeskkonnaga kohanevalt. Ometi moodustab sedalaadi käitumine vaid murdosa tema kogu elutegevusest.. Inimese käitumine erineb looma käitumisest kvalitatiivselt. Tänu oma teadvusele ja subjektsusele ei ole inimene ainult keskkonnatingimustega passiivne kohaneja, vaid ka aktiivne valiku tegev subjekt, kelle käitumine on enam seestmõjust kui välistest teguritest tulenev. Et inimene peegeldab ümbritsevat tegelikkust väärtustavalt, on maailmapilt tema sisemaailmas väärtuselise struktuuriga, unikaalne ja kordumatu. Inimene mitte ainult ei tarbi destruktiivselt keskkonna saadusi, vaid loob konstruktiivselt uusi materiaalseid, aga ka vaimseid (teadmisi, kujundeid, menetlusi jne.) ja sotsiaalseid (suhteid, reegleid, reguleerimismehhanisme) väärtusi, mida tarbib kogu kooslus oma tulemusliku eksistentsi otstarbel. Nendest väärtustest paremik säilitatakse kui loodud reaalsus tarbimiseks järgnevatel põlvkondadel.

Seega inimene, sündides siia maailma leiab eest spetsiaalse valmis subjektiivse reaalsuse - **metakeskkonna**, mille kaudu ja vahendusel saavad võimalikuks tema suhted keskkonna ja iseendaga. Tsiviliseeritud inimese kontaktid keskkonnaga on igal tasandil (looduslikul, psüühilisel, vaimsel, sotsiaalsel ja tehistasandil) selle subjektiivse reaalsuse kaudu vahendatud. Inimene elab kultuuris nagu kala vees. Kooslus, kuhu indiviid kuulub, säilitab ja rikastab oma kultuuri kui koosluse sotsiaalse ühistegevuse tähtsaimat alust ja kannab seda põlvest põlve edasi.

#### 1.3.1.5. Kooslus kui kultuuri subjekt.

Kuna kultuur on inimkooslusele kui **subjektile** iseloomulik fenomen, kannab ta geograafilise keskkonna ja etnose ajaloolise arengu loo pitserit. Tema loomisel on osalenud kõik antud etnose senised põlvkonnad, tarjateks on aga kõik järgnevad põlvkonnad.

Kooslus ise on alati midagi enam kui tema koosseisu kuuluvate indiviidide lihtne hulk. Koosluse uus kvaliteet tuleneb indiviidide vastastikuste suhete omavahelisest läbipõimumisest ja integreerumisest. Indiviidid koosluses võivad osaliselt vahetuda, kuid kooslusesiseste suhete integreeritud terviklikkus oma kvaliteedis säilib.

Kultuuri potentsiaalsete üksikelementide loojateks võivad olla ja on enamasti kas koosluse koosseisu kuuluvad või väljaspool kooslust olevad indiviidid.

Ometi saavad neist üksikelementidest kultuuri tõelised elemendid alles siis, kui kooslus (etnos) neid respektseb, omaks võtab ja tarbima hakkab.

Kultuuri kui terviku ja selle üksikelementide omandamisega harib indiviid oma sisemaailma ning sotsialiseerib oma käitumist, muutudes võimeliseks looma uusi väärtusi. Ometi ei ole antud koosluse kui terviku kultuur lihtsates suhetes tema koosseisu kuuluvate indiviidide poolt omandatud kultuuriosadega.

Koosluse kultuur ei moodustu tema

koosseisu kuuluvate indiviidide poolt omaks võetud kultuuriosade summast, ei ole selle keskväärus.

Päris täpselt ei ole koosluse kultuur ka tema koosseisu kuuluvate indiviidide kultuuriosades leiduv ühiskomponent, sest iga koosluse liige ei pruugi sellist kultuuriosa omandanud olla. Tavaliselt on koosluse kultuur siiski enamusele tema liikmetele omane. Grupikäitumise puhul võime mõnikord kohata ka olukorda, kus grupp tervikuna käitub vaid väheste tema liikmete käsitletuste alusel. Tungimata süvitsi koosluse kui terviku kultuuri ja tema koosseisu kuuluvate indiviidide kultuuriosade vastastikuse dialektika detailidesse, rõhutagem veelkord, et kultuuri subjektiks on etnos (ajalooliselt püsiv inimkooslus). Indiviidid omandavad sellest kultuurist individuaalselt erineva tervikliku osa (hariduse), kuid respektseerivad etnose kui terviku kultuuri ja käituvad vastavalt sellele.

Inimühiskonna arengu käigus on täheldatav koosluste suurenemise tendents, seega ka kultuuri globaliseerumise tendents. Sootsiami kui subjekti puhul võidakse õigustatult kõnelda üldinimlikust kultuurist (Fromm, 1989).

Kultuuri **objektiks** on koosluse kui terviku ja tema koosseisu kuuluvate indiviidide suhted keskkonna ja iseendaga. Neid suhteid võib vaadelda nähtusena ja protsessina (kommunikatsioonina ja autokommunikatsioonina, interaktsioonina jne.). (Gahmberg, 1984)

Kultuuri vahendav (transformeeriv, korrastav, kaunistav, sotsialiseeriv) funktsioon eelpoolnimetatud suhetes ja suhtlemises eristab inimest loomast, inimkooslust loomakarjast ja barbaarsest jõugust, suhteid metsikutest looduslikest stiihasuhetest. Kultuur ja tsiviliseeritud ühiskond on tihedasti seonduvad mõisted.

Organisatsioon kui subjektne inimkooslus on alati seda kooslust iseloomustava ja identifitseeriva kultuuri **subjektiks**. Äriorganisatsioon ei ole selles suhtes mingiks erandiks. Vaadeldes siiski enne firma kultuuri lähemat käsitlemist veel teatavaid kultuuri kui üldnähtusega seotud probleeme

#### 1.3.1.6. Kultuuri makrostruktuur.

Kultuur kui metakeskkond ja protsess on ülikeeruka hierarhilise ülesehitusega.

Kultuur kui protsess sisaldab väärtuste **loomist, säilitamist, edastamist, omandamist ja tarbimist**.

Tunnetatavuse seisukohalt võib kultuuri kui nähtust jaotada kahte suurde tasandisse. Need on:

- Väline avaldumistasand, mis on tunnetatav kui tehiskultuur; metakeskkond;
- Latentne süvatasand, mis esmatunnusele on raskelt kättesaadav (**Schein, 1985**)

Kultuuri primitiivkäsitluses peetakse silmas ainult esimest tasandit. Sellesse mahuvad kunst, tehnoloogia, teadus, inimeste käitumist reguleerivad toimetehhanismid, printsiibid ja hindamiskriteeriumid, vastavad institutsioonid ja organisatsioonid jms. Väliste avaldumistasandi kultuur säilib peamiselt materiaalsel kandjal (raamatud, filmid, dokumendid, esemed, hooned, rajatised, jms.). Argikujutluses seondub kultuuri väline avaldustase tavaliselt kultuuriministeeriumi haldusalasse kuuluvaga, tegelikkuses on aga sellest märksa laiem. Kultuur avaldub praktiliselt kõiges, kus esineb tsivilisatsiooni tegevuse jälgi: maastikukujunduses, rajatistes, arhitektuuris, infrastruktuuris tervikuna, asjade kujunduses ja otstarbekuses, tehnikas, tehnoloogias, olmes, tervishoius, teaduses, inimeste käitumises, töös, kõnes, kommetes, tavades, rituaalides, laste kasvatamises jne. jne. Kogu inimese elu on nagu läbi imbunud või värvunud antud koosluse kultuurist. Ometi oleks ekslik käsitleda kultuuri ainult välise avaldumistaseme fenomenina (nähtuse ja protsessina). Sellelt tasemelt püsiks kultuur nagu lõikelill vaid niikaua, kui püsivad vastavad materiaalsed kandjad. Kultuuri juured peituvad aga sootuks sügavamal - inimeste sisemaailmas

Kultuuri latentne süvatasand kujutab endast välismaailma ja olemise teadvustatud ja teadvustamata peegeldust paljude antud kooslusse kuuluvate inimeste sisemaailmas. Seetõttu on otstarbekas kultuuri seda taset käsitleda inimese teadvuse ja alateadvusega seotuna. Nii nagu inimtunnetusel (vastavalt aju ehituse ja funktsioneerimise spetsiifikale) on eristatavad kognitiivne (mõistuslik), afektiivne (emotsionaalne) ja käitumuslik (kinesteetiline, manuaalne jms.) aspektid, on ka kultuuri koosseisuelemente otstarbekas vastavalt rühmitada. Öeldu kehtib nii kultuuri alateadvusliku kui teadvusliku juurestiku suhtes.

Kultuuri alateadvusliku tasandi nähud on evolutsiooni käigus kinnistunud ja on enamasti põlvest põlve edasikanduvad. Selliste nähtude hulka kuuluvad suhtumine aega, ruumi, asjadesse, loodusesse, vaimsesse ja tehiskeskkonda. Erinevates kultuurides on need suuresti erinevad.

Samasse kategooriasse kuuluvad suhtumine inimesse (indiviidi ja massisse), inimloomusesse, rahvusse, kodumaasse, eetilisesse, jumalusesse, aga ka töösse, omandisse, rändesse, vägivalda, loomisse, säilitamisse, hävitamisse.

Laane kultuuri nõrkuseks peetakse tihti liigset kiindumust asjadesse (vastandina Aafrika, Jaapani jt inimsuhete keskele kultuurile). (

Nurmi, 1984). Suuresti on alateadvuslikud kultuurinähtused determineeritud etnose ajaloolise elukeskkonnaga. Seetõttu on need äärmiselt visad muutuma

Kultuuri teadvusliku tasandi struktuur ja morfoloogia on ülikeerulised. Samas omavad need kultuuri olemuse mõistmisel fundamentaalset tähtsust. Seepärast peatugem sellel põhjalikumalt.

#### 1.3.1.7. Kultuuri teadvuslik tasand.

Üritame kultuuri teadvusliku tasandi morfoloogiat avada tema struktuuri raames. See tähendab ühelt poolt kognitiivse, afektiivse ja käitumusliku aspekti eristamist, teiselt poolt aga teadvuse liigendamist argi-, professionaalse, teoreetilise ning neid ühendava eneseteadvuse tasemetesse (vt. tabel 1).

**Argiteadvuse** tasandil esindavad kultuuri *kognitiivset* aspekti antud koosluse kollektiivsed vaated, arusaamad, tõekspidamised ja stereotüüpsed mõtlemismallid.

Sama tasandi *afektiivset* aspekti esindavad koosluse ühised hoiakud, uskumused, müüdid ja tabud; *käitumuslikku* aspekti aga üldtunnustatud traditsioonid, tavad, kombes, rituaalid, tseremooniad, vastavad valmidused jms.

Kultuuri argiteadvuslik sisu säilib peamiselt subjekti ajaloolises mälus. See antakse põlvest põlve edasi rahvakunsti, rahvapedagoogika, rahvameditsiini jne. traditsioonide kaudu ning ei vaja seetõttu erilist õpetamist ega juhtimistegevust.

Teisiti on lood kultuuri kõrgemate teadvuslike tasanditega - professionaalse ja teaduslik-teoreetilise tasandiga.

**Teaduslik - teoreetiline** tasandil esindavad kultuuri *kognitiivset* aspekti antud koosluse kui terviku ühised teadmised (aga ka need individuide teadmised, mida kooslus ühiselt tarbib); põhimõtted (ka kreedod), millest kooslus oma ühistevõttes juhindub; käsitlused, mis on aluseks koosluse elufilosoofiale; kriteeriumid, mille alusel kooslus määratleb oma suhtumise ümbritsevasse ja toimuvasse.

Sama taseme *afektiivset* aspekti esindavad koosluse ühiselt aktsepteeritavad ideaalid, käitumisnormid, väärtushinnangud ja käitumismotiivid. See siseelementide rühm on teistega võrreldes antud koosluse kultuurile kõige esinduslikum

Vaadeldava tasandi *käitumusliku* aspekti esindavateks siseelementideks on koostöö oskused, vilumused, kogemused ja harjumused, mida kooslus kui tervik aktsepteerib ja tarbib

Töökollektiivi kui koosluse kultuuri üheks omapäraks on kahtlemata tema kultuuri teadvustatud **professionaalse** tasandi olemasolu. Viimane sõltub suuresti antud kollektiivi tegevusalast. See on tasand, mis annab igale organisatsioonile tema kordumatu omapära, eristades teda mistahes teisest samatüübilisest organisatsioonist.

#### 1.3.1.8. Kultuuri teadvuslik professionaalne tase

Kultuuri teadvustatud professionaalne tasand on iseloomulik vaid organisatsioonidele, mis oma eesmärkide saavutamiseks on spetsialiseerunud teatavale tegevuse- või kutsealale. Rahvuse, perekonna, piirkondliku kogukonna jts. koosluste puhul professionaalselt teadvustatud kultuurist kõnelemisel ei ole mõtet.

Professionaalsuse pinnal teadvustatud kultuuritasandi *kognitiivset* aspekti esindavad koosluse kui terviku poolt aktsepteeritav ühine missioon, strateegia, eesmärgid ja menetlus.

Sama tasandi *afektiivset* aspekti kandvateks elementideks on antud koosluse identiteeti peegeldav sümbolika, koosluse siseelu eetika, elukvaliteet ja afiliatsioon (koostöövalmidus).

*Käitumuslikku* aspekti professionaalselt teadvustatud kultuuritasandil esindavad organisatsiooni sisese käitumise stereotüübid, rütm, traditsioonid ja otstarbekus.

#### 1.3.1.9. Organisatsiooni kultuur

Organisatsiooni kultuur, mis evides kultuuri kõiki aspekte ja tasandeid, iseloomustab organisatsiooni kui subjektset inimkooslust. Organisatsiooni kultuuril on oma väline avaldumistasand:

- territoorium, rajatised, hooned, sisustus, sisekujundus, infrastruktuur; nende korrasolek, funktsionaalsus,
- tegevuse sisu, vahendid, töötajate haridustase,
- puhtus, kord, ilu, harmoonia, inimõbralikkus
- juhtide, spetsialistide ja teenindava personali omavaheline ja vastastikune suhtlemine, vastavad printsüübid ja kriteeriumid

Firma kultuuri väline avaldumistasand on nagu vees ujuva jääpanga nähtav osa: ta iseloomustab firma kui terviku kultuuri vaid osaliselt. Eraldiseisvana, ilma alateadvusliku ja teadvustatud tasanditeta ei oleks tal erilist püsivust, kvalitatiivset tähendust, arengupõhja ega vastupidavust.

Iga firma kultuuri süvajuured peituvad ümbuskonna rahva ajalooliselt kujunenud suhetel kodusse,

loodusse, tehiskeskkonda, inimesse, kodumaasse, paiksusse, jumalusse, töösse, vägivalda, loomisse ja paljusse muusse. Need juured on alateadvuslikud, kinnistunud rahvuslikul pinnal ning seotud antud paikkonna looduslike iseärasustega. On hea, kui tegemist on monokultuurilise keskkonnaga.

#### **1.3.1.10. Multinatsionaalne kultuur**

Sootuks keeruliseks muutub olukord, kui samades tingimustes eksisteerivad erinevad, tihti omavahel sobimatud kultuurid. Nendel juhtudel on eriti oluline, et alateadvuslik konfliktiallikas kompenseeritaks kultuuri teadvustatud tasemel. Firma kui subjektse inimkoosluse kultuur toetub nii ümbruskonna elanike alateadvuslikele suhtumistele kui ka väliste avaldumisinähtudele firma olmes ja tavategevuses.

#### **1.3.1.11. Kultuur ja juhtimine**

Väga tugevasti on firma kultuur seotud juhtimisega. Tugeva kultuuriga firma ei vaja intensiivset ja kõvakäelist juhtimist. Probleemid lahenevad enamasti iseregulatsiooni ja enesejuhtimise teel, ilma juhtkonna sekkumiseta. Juhtimine, täitev tegevus ja organisatsiooniline õppimine on tugeva kultuuriga firmas tugevasti kokku kasvanud. Firma personal teeb meeskondlikku koostööd mitte ainult põhitegevuse valdkonnas, vaid esineb juhtkonna kõrval võrdväärse partnerina nii operatiivses kui strateegilises juhtimises. Kogu personal on mitte ainult teadlik firma eesmärkidest ja missioonist, strateegiast ja taktikast, vaid osaleb initsiatiivikalt nende väljatöötamises ja realiseerimises.

Firma kultuuri üks peamisi tunnuseid on eetilisus, aatelisus, rahva teenimisele suunatud aktiivsus, omakasupüüdmatu koostöö pürgimises tulemuste poole (Pedajas, 1991)

Kõige selle aluseks on eeskätt aga see, mida juhtkond ja tema meeskond väärtustavad ja oluliseks peavad. Firma töö keerukatest probleemidest ja nende lahendamise menetluslikust loogikast peaks meeskonnas olema enam - vähem ühesugune arusaamine vähemalt argimudeli tasemel (Türnpuu, 1994). Firma arendamine kui organisatsioonilise kultuuri uuendamine ei ole võimalik ilma meeskonna väärtushinnangute uuendamiseta ja ühtlustamiseta. Seepärast peetakse meeskondlikku koolitust organisatsiooni arendamise üheks keskseks töövormiks.

Organisatsiooni kultuuri põhjalikumat uurimist on takistanud kontseptuaalne ebaselgus ja käsitluse ebamäärasus. Nüüd on teaduse areng nendest raskustest üle. Kuna firma areng ja arendamine kujutavad endast eeskätt tema kultuuri uuendamist ja kindlustamist, võib edaspidi oodata rohkeid uuringuid selles valdkonnas. Arusaadavalt peaksid sedalaadi uuringutes teoreetilise käsitlusega tihedalt haakuma praktilised katsetused ja kogemuste analüüs.

# KUTUURI SISUELEMENTE

| Aspekt                                  | KOGNITIIVNE | AFEKTIIVNE                | KÄITUMUSLIK                 |
|-----------------------------------------|-------------|---------------------------|-----------------------------|
| <hr/>                                   |             |                           |                             |
| 1. Tehistasand (väline avaldumistasand) |             |                           |                             |
| <b>A. Materjalisel kandjal</b>          |             | <b>B. Käitumismudelid</b> |                             |
| Teadus                                  | Tehnoloogia | Kunst                     | Printsiibid<br>Kriteeriumid |

## 2. Teadvuslik tasand (latentne süvatasand)

### a) Teoreetiline teadvus

|                      |           |            |
|----------------------|-----------|------------|
| Teadmised            | Ideaalid  | Oskused    |
| Põhimõtted (kreedod) | Normid    | Vilumused  |
| Käsitlused           | Väärtused | Kogemused  |
| Kriteeriumid         | Motiivid  | Harjumused |

### c) Professionaalne teadvus

|            |              |                      |
|------------|--------------|----------------------|
| Missioon   | Sümboolika   | Käitum. stereotüübid |
| Strateegia | Eetika       | Rütm                 |
| Eesmärgid  | Afiliatsioon | Traditsioonid        |
| Menetlus   | Kvaliteet    | Otstarbekus          |

### b) Argiteadvus

|                          |           |              |
|--------------------------|-----------|--------------|
| Vaated                   | Hoiakud   | Valmidused   |
| Arusaamad                | Uskumused | Tavad        |
| Tõekspidamised (veendum) | Müüdid    | Rituaalid    |
| Mõtlemismallid           | Tabud     | Moevajadused |

### c) Eneseteadvus

|                 |            |                   |
|-----------------|------------|-------------------|
| Enesejuhtimine  | Identiteet | Latentne infovõrk |
| Eneseuuendamine | Sangarid   | Hüvitused         |
| Enesearendamine | Lood       | Stabiilsus        |
| Enesekaitse     | Kokkuhoid  | Turvalisus        |

## 3. Alateadvuslik tasand

### Suhtumine keskkonda:

loodusse  
tehiskeskkonda  
vaimsesse kk  
aega  
ruumi  
asjadesse

### Suhtumine inimloomusse:

Inimesse  
Inimsuhetesse  
rahvusse  
kodumaasse  
eetilisusse  
Jumalasse

### Suhtumine aktiivsusse:

töösse  
edastamisse  
omandamisse  
loomisse  
tarbimisse  
säilitamisse

## Küsimused ja ülesanded:

### 1. Madis, Aleksander ja Reet vaidlevad organisatsiooni kultuuri üle.

MADIS: Organisatsioonil pole mingit kultuuri. Siin tehakse tööd ja täidetakse juhtide korraldusi. Kultuuriga tegelgu kultuuriasutused. Äriorganisatsioonidel pole sellega mingit pistmist. Ütlen nagu Goebbels: "Kui ma kuulen sõna "kultuur", haarab mu käsi püstoli järele.

ALEKSANDER: Muidugi pole organisatsioonil endal mingit kultuuri. Kultuuri toob organisatsiooni kaasa juht oma tegevuse kaudu. Juht paneb korra majja, asjad ladusalt käima, paneb inimesed organisatsioonis ühtemoodi käituma, loob selleks vajalikud tingimused. See ongi see, mille poolest organisatsioon erineb barbarite jõugust, teste sõnadega - kultuur.

REET: Iga organisatsioon on nagu inimenegi, kes käitub oma veendumuste ja tõekspidamiste alusel. Juhi autoriteedile allub ta ainult siis, kui juhi nõudmised talle vastuvõetavad on. Seesama, mis üksikisikule on haridus, see on organisatsioonile kultuur.

### Kellel oli õigus?

Mida väärt ja taunimisväärt leidsite väitlejate seisukohtades? Mida Teie mõistate organisatsiooni kultuuri all?

2. Kas inimest kultuuris võib võrrelda kalaga vees? Mis on ühist ja mis on erinevat?
3. Kas kultuuri võiks nimetada subjektiivseks reaalsuseks?
4. Kas kultuuri võiks pidada inimajaloo jooksul loodud keskkonnaks, metakeskkonnaks?
5. Loomakari käitub tihti organiseeritult, ühtemoodi. Kas on tegu kultuuriga?
6. Millised on kultuuri põhilised käsitletasandid?
7. Millistest aspektidest võib kultuuri käsitleda? Kuidas see seondub aju ehitusega? Sisemaailmaga?
8. Millised on kultuuri põhikomponendid? Kuidas need on tasandite kaupa reastatud?
9. Tooge näiteid materiaalsete ja vaimsete väärtuste kohta. Milles seisneb erinevus?
10. Kas lagastatud ümbrus ja prügimäed kuuluvad kultuuri hulka?
11. Mislaadi inimtegevuse produktid moodustavad kultuuri?
12. Kas kultuur sõltub looduskeskkonnast ja rahvusest?
13. Arheoloogias kõneldakse kultuurikihtidest. Kas kihiline ladestumine on kultuurile üldiselt omane?
14. Mis on organisatsiooni kultuur?
15. Millistest komponentidest org. kultuur koosneb?
16. Kas organisatsiooni kui terviku väärtushinnangud on:
  - tema liikmete väärtushinnangute keskmine;
  - tema liikmete väärtushinnangute ühisosa;
  - uut tüüpi ühised väärtushinnangud, mida tema üksikliikmetel ei pruugi olla?
17. Milline tähtsus on organisatsiooni kultuuril?
18. Iseloomustage tugevat ja nõrka kultuuri organisatsioonis.
19. Karismaatiline juht paneb inimesed masinataoliselt ühtemoodi käituma. Kas tegu on kultuuriga?
20. Kas kultuuri tugevus ja tase on sünonüümid?
21. Kas maakera erinevais paigus samatüübiliste organisatsioonide kultuur on samalaadne?
22. Millised on olnud kultuuri põhilised kontseptsioonid ajaloo vältel? Mis on neist säilinud tänapäeva kultuurikäsitluses?

### 23. Vaadeldge tabelit:

| Nr. Kultuuriline väärtus | Jaapani kultuuris          | USA kultuuris           |
|--------------------------|----------------------------|-------------------------|
| 1. Töötajate värbamine   | Eluaegne                   | Lühiaegne               |
| 2. Hindamine             | Pikaajaline, kvalitatiivne | Lühiajaline, kvantitat. |
| 3. Karjäär               | Mitmekülgne                | Spetsialiseeritud       |
| 4. Kontroll              | Latentne, mittametlik      | Otsene, formaalne       |

|                          |                      |                             |
|--------------------------|----------------------|-----------------------------|
| 5. Otsustamine           | Grupis, konsensuslik | Individuaalne, autoritaarne |
| 6. Vastutus              | Kollektiivne         | Individuaalne               |
| 7. Suhtumine alluvatesse | Mitmekülgne          | Ühekülgne                   |

**Millise järelduse võib tabelist teha? Milline peaks olema Eesti kultuuris nende väärtuste käsitus?**

23. Kas tsentralism ja detsentralism iseloomustavad organisatsiooni kultuuri?

24. Kas inimkeksus ja probleemikesksus on org. kultuuri tunnusteks?

# Haridus kultuurikontekstis.

Hariduse mõiste ei ole tänapäeva kasvatusteadustes veel ammendavalt lahti mõtestatud.

Isegi haridusfilosoofias ja haridusteoorias on diskuteerimine hariduse mõiste üle üsna tavapärased. Ühelt poolt põhjustab seda hariduse mõiste erakordne keerukus, mitmeaspektilisus ja vastuolulisus, teiselt poolt aga totalitaarajastu pärandina säilunud moonutatud ja spekulatiivne arusaam haridusest.

Hariduse mitmeti mõistmine tuleneb ka sellest, et erinevates kultuurides ja erinevates keeltes on sõnal HARIDUS erinev sisu (Education, Bildung, sivistys, obrazovanie jt), aga ka sellest haridust võib põhimõtteliselt käsitleda ku nähtust ja kui protsessi (haridus kui seisund ja hariduse omandamine) - kummalgi juhul kannab sõna erinevat tähendust. Erinevatel käsitlustasanditel on haridusel samuti suuresti erinev tähendus. Indiviidile tähendab haridus üht, perekonnale, munitsipaaltasandile, riigile ja rahvale midagi muud.

Igapäevases olmekeeles suureneb sõna "haridus" laialivalgumus veel seetõttu, et ametnike kantseleiargoois tähistatakse selle sõnaga küll haridusametkonda, haridussfääri, hariduselu, haridussituatsiooni, haridusasutuste võrku, koolitusprotsessi, inimeste harimist õppe - kasvatustööd, haridusasutuste spetsiifilist tegevust, haridusdiplomit jms.

Totalitaarses pedagoogikas käsitleti haridust kui teadmiste, oskuste ja kogemuste kogumit ja nende omandamise protsessi. Ei ole vaja erilist asjatundlikkust, veendumaks selle käsitluse ebaadekvaatsuses.

Esiteks on haridust üritatud määratleda tema koosseisuelementide kaudu. Sellise lähenemise näiteks oli aastakümneid tagasi katse määratleda juhtimist nn. juhtimisfunktsioonide kaudu. Taipamata, et tervik ei ole oma koosseisuelementide lihtne kogum, üritati välja mõelda uusi juhtimisfunktsioone ja nende kombinatsioone, mõiste ise aga aina hämastus.

Teiseks on selles määratluses segi aetud hariduse nähtumuslik ja protsessuaalne külg.

Kolmandaks, haridust käsitletakse väljaspool tema omanikku - subjekti. Neljandaks - ei fikseerita, millisel tasandil haridust käsitletakse. Viiendaks - käsitletakse haridust eetikavälisena. Ning lõpuks - kitsendatakse meelevaldselt hariduse sisu.

Autori poolt 1993.a. korraldatud 750 koolijuhil, kutselisel õpetajal, haridusametnikul ja pedagoogikaüliõpilasel küsitlus näitas, et isegi professionaalsed haridustöötajad ei oma selget ettekujutust haridusest. 15,8 % küsitletuist pidas hariduseks inimese sotsialiseeritust, 20,9 % - inimese harimist, 23,4 % - koolitust, 24,7% - õppe - kasvatustööd. 34,2 % küsitletuist oli meelde jätnud pedagoogikaõpikust, et haridus on teadmiste ja oskuste kogum. Ometi käsitles 38,6 % küsitletuist haridust kui indiviidi sisemaailma korrapärasust ning 34,2 % - kui indiviidi poolt omandatud (omandamiseks pakutavat) terviklikku osa kultuurist.

Hariduse taandamine ainult teadmiste ja oskuste kogumile tasandile oleks jäme metodoloogiline viga. Juba eestlaste rahvatarkus - haridus on see, mis peale teadmiste ununemist alles jääb - viitab hariduse sootuks sügavamale kvalitatiivsele sisule.

Eesti haridusseaduses määratletakse haridust kui teadmiste, oskuste, vilumuste ja väärtuste kogusummat. Selles määratluses on oluline külg selles, et kasvatust ei loeta enam haridusväliseks. Ometi on selleski määratluses haridus irrutat oma kandjast. Samuti on hariduse mõistest välja jäetud käitumisharjumised, aated, ideaalid, uskumused, hoiakud, mõtlemismallid jms., st palju sellest, mille poolest haritud inimene erineb barbaarsest, harimata inimesest.

Võib oletada, et hariduse mõiste ei ole adekvaatselt avatav ainult kasvatusteaduste kontekstis, eriti veel tingimustes, kus nägemust haridusest segavad paljud tehnokraatlikud käsitlused. Ka haridusfilosoofia raamistik jääb selleks kitsaks. Vaja on uut lähenemist haridusele, uut kontseptuaalset käsitlust, uut paradigma.

Hariduse adekvaatsel käsitluse puudumine on Eesti hariduskriisi üks peamisi allikaid. Jutt on kontseptuaalsest kriisist Eesti hariduselus, mis takistab üksteisemõistmist, põhjustab arusaamatusi, üksteisest möödarääkimisi, väärtitsemõistmisi ja konflikte. Nii võidakse termineid "hariduse finantseerimine", "hariduse väärtustamine", "hariduse juhtimine", "hariduspoliitika" jne. tõlgendada täiesti erinevates tähendustes. Eriti tundub hämmamisel selliste terminite kasutamine nagu "Eesti haridus",

"Tallinna haridus" jne. Mõistete mitmetähenduslikkusest tuleneb otseselt haridusstrateegiliste ja hariduspoliitiliste otsustuste ebamäärasus ja ebaadekvaatsus

Tuleks loobuda katsetest määratleda haridust tema koosseisuelementide kaudu. Samuti on vaja postuleerida, milliselt käsitlustasandilt haridust vaadeldakse ning kas peetakse silmas hariduse nähtumuslikku või protsessuaalset külge.

Indiviidi tasandilt vaadelduna kujutab haridus endast teatavat terviklikku, süsteemset osa kultuurist, mille antud indiviid on omandanud ning mida ta kasutab suhtlemisel iseenda ja keskkonnaga. Teisisõnu - haridus on indiviidi poolt interioriseeritud kultuuritesaurus, mis annab talle orientatsiooni, maailma- ja minapildi, eetilise kujutluse enda ja maailma suhetest ning kompetentsuse toimetulekuks isiklikus ja tööelus. Indiviidile on haridus spetsiifiliseks kapitaliks, mis ei taandu kaugeltki ainult teadmiste ja oskuste tasemele. Haridusena võiksime piltlikult kujutada kultiveeritud hallollust indiviidi sisemaailmas.

Regionaalse või riikliku haridusena tuleks antud kontseptsioonis käsitleda kui indiviidile antud regioonis omandamiseks pakutavat terviklikku kultuuritesaurust. Haridust ei edastata ega anta, haridus kas omandatakse või jäetakse omandamata. Kuigi mingi etnose haridust võiksime kujutada sellisse etnosse kuuluvate indiviidide sisemaailmas leiduva hallolluse integreeritud hulga, ei moodustu see ometi kõikide indiviidide hallolluste lihtsat summat, küll aga antud etnose hetkekoosseisu kultuurina. Regionaaltasandil on haridusel kultuuri ja tööjõudu taastotev, majanduslikku heaolu soodustav ja regionaalset arengut toetav funktsioon. Riiklikul tasandil on haridusel rahvusvahelist autoriteeti toetav, institutsionaalset ülesehitust taastotev, ühiskondlikku heaolu soodustav ning riiklikku ja rahvuslikku julgeolekut tagav funktsioon.

Haridust klassifitseeritakse erinevate tunnuste alusel. Sagedasemateks liigendamise alusteks on hariduse aste (alus-, alg-, põhi-, kesk-, kõrgem, üliharidus), mis korreleerub hariduse omaniku eaga, hariduse formaliseeritus (vaba ja formaalharidus) ning elusfäär (üld-, töö- ja eluharidus).

Haridus ei ole jääv suurus. Temas toimuvad regulaarselt teatavad muutused. Sagedasemateks hariduses toimuvateks protsessideks on avarumine või ahenemine, kontsentreerumine või hajumine, uuenemine või vananemine, ununemine või taastumine, spetsialiseerumine või integreerumine, nihkumine ühelt vanuserühmalt või sotsiaalselt rühmituselt teisele jne. Nende protsesside juhtimine kujutab endast hariduse juhtimist. Paraku Eestis ei juhi haridust ükski instants peale indiviidi enda ja perekonna. Koolituse juhtimine ei ole sama, mis hariduse juhtimine; küll aga kuulub selle juurde ühe aspektina.

Eestis puudub ka hariduspoliitika. Koolituspoliitika küll toetab hariduspoliitikat, kuid ei asenda seda.

Niisiis vajab Eestis haridus kontseptuaalset uuendamist. Üleminek vanalt paradigmat uuele on aga valuline ja aeganõudev protsess, sest inimeste kujutlused on visad muutuma. Pealegi on teatavatele totalitaarse mõtteviisiga poliitilistele jõududele kasulik hämamise jätkumine hariduse ümber. Rahva harituse tõus tähendab inimeste vabastamist vaimsest okupatsioonist. Kõikidele pole see kaugeltki meeltemööda.

Hariduskontseptsiooni uuenemise põhilised aspektid on kujutatud juuresoleval tabelil.

# Küsimusi ja ülesandeid:

## 1. Madis, Aleksander, Jaan ja Reet vaidlevad hariduse olemuse üle.

Madis: Haridus on harimine, see tähendab koolitust, õppimist, õpetamist, teadmiste ja oskuste omandamist: koolibürokratia keeles õppe - kasvatustööd, st. haridusasutustes tehtavat spetsiifilist tööd

Aleksander: Haridus tähendab minu jaoks haridusametkonda, aga ka haridussfääri, haridusasutuste võrku, koolisüsteemi, Haridusministeeriumi valitsemisala. Kui räägime hariduse juhtimisest, hariduse finantseerimisest, hariduse reformimisest jms., siis mõtleme ikka sedasama ametkonda kogu oma juhtivate ja juhitavate asutustega

Jaan: Kui mul on Tehnikaülikooli haridus, siis tähendab see, et mul on selle õppeasutuse diplom. Minu käsitluses on haridus ikkagi teatavat kompetentsuse astet tähistav dokument.

Reet: Haridus on sama, mis haritus. See on inimestele antud vaimne lihv. Haritud inimese tunneb ära selle järgi, kas ta daamile istet pakub ja talle suitsu näkku ei puhu. Haritud inimene ei rõvetse ega pressi ennast teistele peale. Diplom ei maksa seejuures mitte kui midagi.

**Mida arvate nendest seisukohtadest? Millises tähenduses olete veel kuulnud haridusest räägitavat? Mida Teie mõtlete hariduse all?**

2. Üks Venemaa demokraatidest on öelnud: "Hariduse kahjulikkus on üldtuntud. Tema kasulikkuse üle veel vaieldakse". Milliseid disfunktsioone haridus Teie arvates omab?

3. Hinnake toodud väidete õigsust hinnetega 0 - 10 nii, et vastandväidete paari hinnete summa ei ületaks 10

- |                                                  |                                                 |
|--------------------------------------------------|-------------------------------------------------|
| 1.....Haridus on aju hallolluse hulk             | 1.....Haridus on aju hallolluse kvaliteet       |
| 2.....Kultuur on kogu ajaloolise etnose haridus  | 2.....Kultuur on hetkel elava etnose haridus    |
| 3.....Haridus on teadmiste korrastatud kogum     | 3.....Haridus jääb järele teadmiste ununemisel  |
| 4.....Kasvatus on harimisväline nähtus           | 4.....Kasvatus on harimise osa                  |
| 5.....Haritus on omandatud hariduse kvaliteet    | 5.....Haritus on hariduse omandatuse määr       |
| 6.....Haridust antakse õpetamise teel            | 6.....Haridus omandatakse õppimise teel         |
| 7.....Haridus on isiklik kapital                 | 7.....Haridus on ühiskondlik kapital            |
| 8.....Haridus on isikliku toimetuleku alus       | 8.....Haridus on rahvusliku julgeoleku garantii |
| 9.....Haritud inimest ei saa vaimselt okupeerida | 9.....Hariduse kaudu võib inimese okupeerida    |
| 10....Eetilisus on haridusväline nähtus          | 10.....Eetilisus on hariduses peamine fenomen   |
| 11....Haridus on maailmanägemise korrastatus     | 11.....Haridus on sisemaailma korrastatus       |
| 12....Hariduses on maailma asjade õige väärtus   | 12.....Hariduses on peamine adekvaatne minapilt |

4. Väidetakse, et Moskvas kaduvat päevas kümneid inimesi, kellelt opereeritakse eksportkaubaks tema terved elundid, ülejäänud jäänused aga kremateeritakse. Loomulikult eeldab see ettevõtjatelt erialast kompetentsust ja koolitatust. Kas tegu on haritud inimestega? Miks?

5. Mis on hariduses olulisem, kas teadmiste maht või oskus uusi teadmisi hankida?

6. Osa inimesi ei oska sooritada aritmeetilisi tehteid 100 piires, kasutavad selleks aga edukalt taskukalkulaatorit. Kuidas hindate nende haritust?

7. Inimese sisemaailma võrreldakse tihti arvuti tarkvaraga. Kuivõrd see võrdlus on adekvaatne?

8. Sisemaailm on välismaailma ja inimese enda peegeldus, mis on üles ehitatud väärtuselises dimensioonis. Kas inimene käitub oma teadmiste või väärtushinnangute kohaselt?

9. Väidetakse, et haridusel on kognitiivne, afektiivne ja psühho-motoorne aspekt. Kas olete päri selle väitega? Põhjendage!

10. Milliste tunnuste alusel haridust liigendatakse? Tooge näiteid!